

A nemzetközi társadalomtudományos együttműködés előnyei

Andorka Rudolf

Szinte semmivel sem tudok egyetérteni abból, amit Csepeli György, Örkény Antal és Kim Lane Scheppele állít a nyugati társadalomtudósoknak a magyar társadalom vizsgálatában való közreműködéséről írott cikkében. A gyarmatosítás fölkapott fogalom manapság a nemzetközi szociológiai irodalomban, amikor azonban nyugati kollégáinknak a jelenlegi átalakulások kutatásában folytatott tevékenységét értékeljük, nem helyénvaló e kifejezés használata.

Kelet-Közép-Európában a társadalomtudományoknak a rendszerváltás óta nyilvánvalóan sok újfajta nehézséggel kell szembenézniük. A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeiteiben dolgozó kutatók és az egyetemi tanárok fizetése reálértékben csökkent. Fizetésük kiegészítésére azonban igen sokféle másodlagos kereseti lehetőség áll rendelkezésükre. Közülük néhányan tudnak csak igazi tudományos munkával (pl. könyvírással) számottevő többletjövedelemhez jutni. A társadalomtudományok terén jelentős mértékű az agyelszívás. Sok tudós lépett politikai pályára, és volt kénytelen – legalábbis ideiglenesen – otthagyni a társadalomtudományokat, amikor kiderült, hogy a politikus és a tudós szerepét lehetetlen összehangolni (Kornai 1992). Magyarországon az üzleti szféra által gyakorolt agyelszívás számszerűen sokkal jelentősebb, mivel az üzleti életben a fizetések mintegy négyszer akkora, mint a tudományos pályákon és a felsőoktatásban. A magyar társadalomtudósok közül néhányan külföldre távoztak. Magyarországon nem csak a fizetések alacsonyak, hanem a kutatási költségek támogatására szánt összegek is igen csekélyek, reálértékük 1991 óta csökkent. 1995-ben az OTKA – a társadalomkutatás finanszírozásának legfőbb forrása – reálértékben mindössze 40 százalékát kapta meg az állami költségvetésből 1991-ben jutott összegnek. A tudósok a publikálás terén is nehézségekkel küszködnek, ami a tudományos folyóiratok és kiadóvállalatok anyagi válságának a következménye.

Nem szabad azonban megfedelkezni az 1990 óta bekövetkezett fontos pozitív változásokról sem: ma már semmiféle politikai kényszer nem korlátozza a kutatási témák kiválasztását, az eredmények kiértékelését és az egyes tudományos elméletek követését. Mindehhez manapság a társadalomtudományok egészen egyedülálló laboratóriumában élünk: a társadalmi változások rendkívül gyorsak és mélyrehatóak, így rendkívül érdekes kutatási témákat kínálnak.

Milyen módon vesznek részt a külföldi szociológusok a magyarországi átalakulások kutatásában, és hogyan válik ez a részvétel a magyar szociológia hasznára?*

A magyar kereskedelmi közvélemény-kutató szervezetek által elvégzett, külföldi pénz-

* A következő példákat saját kutatói gyakorlatomból vettem. Valószínű, hogy a többi magyar szociológus is hasonló saját tapasztalatokról számolhatna be, én azonban nem érzem magam följogosítva arra, hogy a nyugati szociológusokkal való együttműködésben általuk szerzett tapasztalatokat értékeljem.

ügyi forrásokból finanszírozott kutatások között több olyan példát találunk, amelyek adatait külföldi szociológusok elemezték. Ebbe a kategóriába tartoznak az új demokráciák barométer-vizsgálatai (New Democracies Barometer surveys, Rose és Haerpfer 1992, 1993, 1994) is. A majdnem minden kelet-európai „új demokráciát” átfogó első adatelemzések sok érdekes információt szolgáltatottak a piacgazdasággal kapcsolatos gazdasági magatartásra és attitűdökre, valamint az elégedettségre, illetve elégedetlenségre vonatkozóan. E vizsgálatok többek között azt támasztották alá, amit mi, magyar szociológusok korábban is éreztünk, hogy ti. a magyar társadalom egészében nagyon elégedetlen és rendkívül pesszimista. A publikált adatok és egyéb vizsgálati eredmények együttese alapján tudtam kidolgozni a Magyarországon – a totalitárius és autoritárius rendszer hosszú évtizedei során – eluralkodott anómia és elidegenedés okozta mély válságról alkotott hipotézisemet (Andorka 1994).

A nyugati szociológusok közreműködésének egy másik módja az, amikor a kutatást külföldi forrásokból finanszírozzák, a kutatást nyugati szociológusok vezetik, a magyar szociológusokat azonban a vizsgálat megtervezésébe és az eredmények kiértékelésébe egyaránt bevonják. Erre tipikus példa az az 1993-ban végzett vizsgálat, amely az elit csoportoknak a kelet-európai átalakulás során kialakult rétegződését és eltolódását elemezte (fő kutatók: Szelényi Iván és Donald Treiman). E vizsgálat végső elemzését és végeredményeit még nem publikálták ugyan, mégis állíthatjuk, hogy jobban átlátja a Magyarországon zajló elitváltás jellegét (amelynek során a kicserélődőben lévő elit egy jelentős része a rendszerváltás után is képes volt megtartani kivételezett helyzetét), illetve az egyéb politikai változások természetét (ilyen például az ingadozó szavazók nagy százaléka elsősorban a szegényebb rétegekben) (Szelényi *et al.*, 1993; Andorka, Lehman és Spéder 1993).

A harmadik lehetőség a külföldi vizsgálatokhoz hasonló magyarországi vizsgálatok elvégzése. Ennek egyik példája a magyar háztartáspanel-vizsgálat, amely sok, a német *Sozio-Ökonomisches Panel* kérdőíveiből, illetve a német *Wohlfahrt-vizsgálat*ból átvett kérdést tartalmazott. Ezen adatok alapján összehasonlíthatjuk a jövedelmek, a foglalkoztatottság, az életkörülmények, az attitűdök, az anómia stb. terén Magyarországon, a volt Kelet-Németországban és a volt Nyugat-Németországban bekövetkezett változásokat. A keletnémet, illetve magyar átalakulás közötti egyik nagy különbség nagyon jól dokumentált: míg Kelet-Németországban az egy főre jutó személyi átlagjövedelem nőtt, addig Magyarországon jelentős mértékben csökkent. Ugyanakkor a foglalkoztatottság csökkenése Kelet-Németországban nagyobb volt, továbbá úgy tűnik, Magyarországon gyorsabban halad előre a társadalomnak a megváltozott gazdasági körülményekhez való innovatív adaptációja (Andorka, Headey és Krause 1995).

A nyugati szociológusok magyar adatok elemzésébe való bekapcsolódásának negyedik típusa az, amikor egyszerűen fölhasználják a magyar vizsgálatok adatait. Abramson és Inglehart – 39 más ország társadalmi adatai mellett – az 1990–1991-es *World Values Survey* Magyarországra vonatkozó adatait is fölhasználta (Abramson és Inglehart 1995). Bár nem mélyednek el a magyar eredmények részletes elemzésében, mégis egy igen érdekes, további kutatásra érdemes problémát tárnak elénk, magyar szociológusok elé: vajon mi az oka annak, hogy a vizsgálatba bevont negyven ország közül éppen a magyar társadalom a „legmaterialistább” avagy a „legkevésbé posztmaterialista”?

A magyar szociológusok nemigen vesznek részt az említett országokban zajló átmenet jellegére vonatkozó elméleti vitákban. Ez itt és most nem a megfelelő hely és alkalom ezen elméletek kritikai értékelésére, ezért csak azt szeretném leszögezni, hogy az elméleti szociológusok érdeklődésének megélénkülése nagyon öröndetes, mivel alkalmat ad a magyar szociológusoknak a lehetséges elméleti interpretációk széles skálájának áttekintésére, és így az általuk legmegfelelőbbnek talált elmélet kiválasztására vagy több, különböző elmélet megfelelő elemeinek kombinálására. Eközben azonban kívánatos lenne, ha maguk a magyar

szociológusok is aktívabban vennének részt a nemzetközi szociológiában kialakulóban lévő elméleti vitákban.

Miközben Csepeli György, Örkény Antal és Kim Lane Scheppele nyíltan és nagyon kritikusan említik a TEMPUS keretei között folyó oktatás terén megvalósuló együttműködést, szeretném kijelenteni, hogy az a projekt, amelyben a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Szociológia Tanszéke együttműködött a Bambergi, a Mainzi, illetve a Groningeni Egyetemmel, nem csupán oktatási programokat hozott létre, hanem szakirodalmat is a rétegződés témakörében (Andorka, Hradil és Peschar 1995) és a családszociológia szakterületén (Cseh-Szombathy, Clason és Vaskovics, megjelenés előtt). E közös európai kutatás anyagi forrásainak zömét a magyar diákok oktatására használtuk föl. A német és holland egyetemek diákjainak részvétele előnyös volt a magyar diákok számára, mivel e személyes kapcsolatok és az együttműködés révén megtudtuk valamit a nyugati egyetemek „kultúrájáról”.

Ezért nem hinném, hogy bármiféle, a „nyugati gyarmatosítók” által behurcolt „vírus” veszélyeztetné a magyar társadalmat. A probléma inkább az, honnan vegyük a külföldi szociológusokkal való együttműködésből származó gazdag adatforrások által kínált lehetőségek kiaknázásához szükséges időt és energiát. Föl kell hagynunk a korábbi évtizedekre jellemző kényelmes kutatói életmódunkkal, amikor a kutatót sohasem kritizálták azért, ha nem publikált, viszont szigorú kritika érhetett, ha olyasmit publikált, ami a hatalmi elitnek nem tetszett. A rendszerváltás óta nekünk is szembe kell néznünk a „publikálni vagy meghalni” dilemmájával.

Ilyen körülmények között a magyar társadalomtudósok kutatói karrierjüket illetően több alternatív stratégia közül választhatnak:

1. Dönthetnek úgy, hogy valamilyen fix állást keresnek valamelyik nyugati egyetemen. Ez a megoldás nagyon csábító, mivel a nyugati országokban a társadalomtudósok jövedelme sokkal magasabb, mint Magyarországon. A Magyarországon folyó magas szintű egyetemi képzésnek köszönhetően a magyar társadalomtudósok a számos nyugati főiskola vagy egyetem valamelyikén könnyen találnak valamilyen alacsonyabb vagy közepes beosztást. Tekintettel a fejlett országok tudósai körében tapasztalható jelentős és egyre növekvő mobilitásra, e stratégiában nincs semmi szokatlan vagy kivetnivaló. Akik ezt választják, egyáltalán nem „renegátok”. Nyilvánvalóan előnyös lenne, ha nem veszítenék el minden kapcsolatot a magyar szociológiával, például ha előadásokat tartanának, részt vennének magyarországi konferenciákon vagy publikálnának.

2. Egy köztes stratégia a nyugati munkaviszonyt hosszabb magyarországi tartózkodásokkal kombinálja. Ennek kiemelkedő példája Kornai János, aki minden évben egy szemesztert a Harvardon tanít, a másik szemeszterben Magyarországon végez kutatómunkát. Szelényi Iván is hasonló stratégiát követ. Mindketten teljes mértékben jelen vannak a magyar közgazdaság-tudományban és szociológiában.

3. A harmadik lehetőség az, hogy valaki Magyarországon él, teljes erővel részt vesz az itt folyó oktatásban és kutatásban, küszködik a magyar élet minden bonyolult hétköznapi problémájával, miközben rövid kiutazások, konferenciák és kutatói szemináriumok alkalmával, továbbá – utoljára, de nem utolsósorban – a nyugati tudósok magyarországi látogatásai révén tudományos kapcsolatokat tart fenn a nyugati kollégákkal.

E három stratégia nyilvánvalóan kombinálható. A fiatal társadalomtudósoknak a magam részéről azt ajánlom, hogy a bölcsészdoktori fokozatra készülve töltsenek el egy vagy két szemesztert egyes nyugati egyetemeken – amelyek egyáltalán nem „janicsáriskolák” –, majd térjenek vissza a magyarországi tudományos munkához, és rövid látogatások útján hangolják össze a külföldi kapcsolatok ápolását a Magyarországon végzett oktatói és kutatói munkával. Én nem veszem észre a magyar egyetemeken és kutatóintézeteknél azt a Csepeli

György, Örkény Antal és Kim Lane Scheppelle által említett, lényegükből fakadó konzervatívizmust és provincializmust, amely akadályozná e fiatal tudósok álláshoz jutását.

Hangsúlyozni szeretném, hogy mindhárom stratégia teljesen törvényes, és egyiket sem kell lebecsülnünk. Egyetlen rossz stratégia van véleményem szerint, mégpedig az, ha elutasítjuk a külföldi társadalomtudósokkal való együttműködést.

Boross Anna fordítása

Hivatkozott irodalom

- Abramson, P. R. és R. Inglehart (1995): *Value Change in Global Perspective*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Andorka Rudolf (1994): Változások és állandóságok a magyar társadalomban a rendszerváltás óta. In *Magyar Szemle*, 3(10): 1011–1024.
- Andorka Rudolf, Lehman Hedvig és Spéder Zsolt (1994): A társadalmi szerkezet változásai (1992–93) és azok lehetséges hatásai a politikára. In *Magyarország politikai évkönyve*. Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László szerk., 66–82. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- Andorka, Rudolf, B. Headey és P. Krause (1995): Economic and Political Imperatives in System Transformation: Hungary and East Germany 1990–1994. In *Review of Sociology*, Special Issue, 1–26.
- Kornai János (1992): A közgazdasági kutatás helyzetéről és feladatairól. In *Közgazdász*, június 5.
- Rose, R. és Ch. Haerpfer (1992): *New Democracies between State and Market. A Baseline Report of Public Opinion*. Glasgow: University of Strathclyde.
- Rose, R. és Ch. Haerpfer (1993): *Adapting to Transformation in Eastern Europe: New Democracies Barometer II*. Glasgow: University of Strathclyde.
- Rose, R. és Ch. Haerpfer (1994): *Learning from What Is Happening: New Democracies Barometer III*. Glasgow: University of Strathclyde.
- Szelényi, Iván, Szonja Szelényi és Éva Fodor (1993): *Changing Patterns of Elite Recruitment in Post-Communist Transformation: First Results from the Hungarian Study*. Az Osztrák Szociológiai Egyesület Klagenfurtban megrendezett éves konferenciáján elhangzott előadás.